

Релацията „право – икономика“: светогледни измерения на правното явление в условия на глобализация и дигитализация на световната икономика

(The Law-Economics Relation: The Globe Dimensions of the Law Phenomenon in a Globalized and Digitized World Economy)

Виктор Иванов¹

SUMMARY

The worldview dimensions of the law phenomenon increase their importance to the research of legal scientists and in the training. The „law – economy“ relationship is one of the most essential elements in the formation and renewal of law and of structures and forms of government, as well. Both transition from national to supranational economic structures and deepening digitization of the economy are of paramount importance. These processes revolutionize the legal phenomenon, and this leads to the necessity of revolutionizing the legal sciences, including the General Theory of Law and the General Doctrine of the State. It is the task of legal theoreticians to reconsider the transition from national state legal continuum to regional and global legal-power structures. It defends the understanding that, in the context of a digitizing and globalizing economy, special and incredible efforts are needed by the emerging

¹ Доктор по право, преподавател в катедра „Публичноправни науки“ на ЮФ на УНСС (1993 - 2018). E-mail: viktor2012012@abv.bg (Victor Ivanov is a lecturer, Doktor of Law in “Public Law” Department, Faculty of Law, UNWE (1993 - 2018), e-mail: viktor2012012@abv.bg).

global civil society in order to create in time new democratic forms and mechanisms in line with the spirit of the Fourth Industrial Revolution. Jurists face the challenge of building a modern desacralizing worldview in defence of universal values and ideals.

KEY WORDS

Capitalism 4.0; digital economy; state-legal continuum; legal-power structures; desacralizing worldview.

Увод

Светогледните измерения на правното явление се проявяват особено ярко при изследването на отношенията и взаимовръзките между правото и морала, правото и религията, правото и държавата, правото и икономиката, правото и гражданското общество и т. н. В българската правна литература първа се очаква появата на фундаментални съчинения по тези отношения (релации), въпреки че не може да се отрече, че те поне отчасти са били предмет на изследване². От най-съществено значение с оглед на „врхлитащата“ ни Четвърта индустриална революция (Капитализъм 4.0³) е изследването на релацията „право – икономика“ и по-специално на влиянието на

² Така например релацията „право – ценности“ бе изследвана от Нено Неновски, а релацията „право – религия“ породила задълбочения интерес на редица български учени, сред които Михайлина Михайлова и Тенчо Колев. Съществено постижение за правната ни теория е монографията на Симеон Гройсман, посветена на релацията „право – морал“. Срв. Неновски, Н. *Право и ценности*. София, Изд. на БАН, 1983; Михайлова, М. *Старият завет – религия на правото. Юридически свят*, 1 (2004), с. 11 – 22; Колев, Т. *Християнските ценности като правообразуващ фактор*. София, Сиела, 2017; Гройсман, С. *Право и морал. Проблемът за юридическата валидност в прочита на съвременния правен позитивизъм*. София, Сиела, 2017.

³ Капитализъм 4.0 или Индустрия 4.0 бе наречен новият стадий в развитието на капитализма, при който икономиката ускорено се дигитализира – процес, протичащ успоредно с процесите на интернационализация и глобализация на икономиките. Срв. Калецки, А. *Капитализъм 4.0. Разждането на новата икономика*. София, Класика и стил, 2013.

дигитализацията, съпътстваща глобализацията върху правното явление⁴. Дори възниква въпросът дали все още трябва да говорим за национална държава и право, или да изследваме вече раждането на наднационални юридико-властови структури, своеобразни регионални и глобални юридико-властови континууми, които преобразуват всички отношения, попаднали в тяхното „гравитационно“ поле в наднационални правни отношения. Например всички правни отношения в България имат вече и своето европейско юридическо измерение. Невинаги това е видимо за лаиците, но специалистите по европейско право все по-често и все по-успешно ни го доказват⁵. От особена важност е и дали мислим света разделено: като свят на разделени и противопоставени цивилизации, на полюси и гравитиращи към тях васални държави, или въпреки настоящето разделение и противопоставяне, въпреки прехода от еднopoлюсен към многополюсен свят, на хоризонта съзираме идващия век на единство и хуманизъм.

I. Основният въпрос при анализа на релацията „право – икономика“

Прег ученията винаги е стоял въпросът за причинно-следствените обвързаности. Той отново остро се поставя в последните години от най-различни представители и на естествените, и на обществените науки⁶. Конкретно с оглед релации-

⁴ На глобализационната проблематика и нейното отношение към правното явление и държавността съм посветил отделен доклад. Срв. Иванов, В. Предизвикателствата на глобализиращия се бизнес за модернизирването на държавата и правото. *Право и бизнес – усъвършенстване на нормативната уредба: в 2 тома. Сборник доклади от Юбилейна научна конференция 2016, организирана по повод 25 години ЮФ на УНСС: Том 2. Публично право. Икономика*. Състав. Райна Койчева, Диана Маринова, Пресиян Марков, София, ИК – УНСС, 2017, с. 234 – 249.

⁵ Всеки български гражданин е и гражданин на Европейския съюз. Срв. Семов, А. Гражданството на Европейския съюз. *Право без граници*, Приложение към 1 (2007).

⁶ Въпросът се поставя и като питане за детерминизма в науката въобще и с оглед на нови интерпретации на фактора „случайност“. Остър дебат за ролята на случайността възниква при първите опити за съз-

ята „право – икономика“ въпросът се преформулира като питане доколко правото има творческа и регулативна роля спрямо икономиката и доколко икономическите реалности детерминират и правното явление, и държавния строй на определено общество.

И тук двете водещи философски направления са изиграли съществена роля както при формулирането на въпроса, така и при възможните отговори. По-идеалистично настроените умове акцентират върху ценностните ориентации, които правото формира в съзнанието на правните субекти и като разчитат на нормативното битие на правното явление, възлагат на него съществени очаквания относно възпитанието и превъзпитанието на неговите адресати. Тези обаче, които изхождат от концепцията за определени материални предпоставки (дагености) на обществения живот и смятат, че общественото битие определя общественото съзнание, не хранят особени надежди за социален просперитет, предизвикан от усъвършенстването и прилагането на правото. Те разглеждат държавата и правото като надценени (фетишизирани) явления, чиято реална роля е повече да скрива проблемите, отколкото радикално и окончателно да ги решава. Най-крайни в това отношение са марксистките и неомарксистки възгледи за държавата и правото⁷.

даване на единна физическа теория като синтез между квантовата механика и Общата теория на относителността. Насим Талеб изостри дискусията в сферата на обществените науки и особено с оглед на икономическите изследвания. Срв. Талеб, Н. *Надхитрени от случайността: Скритата роля на случайността в живота и на пазара*. София, ИнфоДар, 2006; Талеб, Н. *Черният лебед: въздействието на слабо вероятното в живота и на пазара*. София, ИнфоДар, 2011. Въпросът за системния генезис на неопределеността в обществото бе поставен на съществено разискване от Борислав Градинаров. Срв. Градинаров, Б. *Силата на системния фактор. Системния генезис на неопределеността в обществото*. София, Изток – Запад, 2019.

⁷ Пашуканис пише: „Диалектичното развитие на основополагащите юридически термини ни дава не само правната форма в нейния напълно развит, учленен вид, ами отразява и реалния исторически процес на развитие, който не е нищо друго освен процесът на развитие на буржоазното общество.“ Срв. Пашуканис, Е. *Обща теория на правото и марксизмът*. Цит. по Вебер, М. (2017). Право или революция: общата теория на правото на Пашуканис и католическата история на правото,

Освен придобилите класическа яснота и повсеместна разпространеност марксистки и неомарксистки постановки за държавата и правото в последните години българската юридическа общност в лицето на конкретни изследователи се заинтригува от по-нови школи и направления, които са изследвали задълбочено връзката между икономиката и правото. Разбира се, и тези школи не могат да напуснат талвега на проигеалистически или проматериалистически постановки, размишлявайки върху взаимовръзката и процесите на детерминация между правото и икономиката. В най-добрия случай един изследовател може да постигне синтез между материалистическите и идеалистическите компоненти в своето разбиране относно статуката и динамиката в релацията „право – икономика“. Този стремеж към примиряване и синтезиране на двете основополагащи направления на философското осмисляне на света и човешкото намира своя класически модел в творчеството на Кант. Именно поради това на кантуанска основа се развиват и много от модерните школи и направления в изследването на разнообразни социални и теоретични връзки.

Релацията „право – икономика“ частично е изследвана в българската икономическа и правна литература от Ивайло Беев и Мартин Белов⁸.

ДВЕРСИЯ, 9, [online] <https://dversia.net/3174/pravo-ili-revoliucia/> [гостъп на 06.06.2019].

⁸ Беев изследва преди всичко концепцията за „икономическа конституция“ на т.нар. Ордолиберална школа. Беев, И. *Икономическа конституция. Функционална и фактическа*. София, ИК – УНСС, 2017; Беев, И. *Смесена стопанска система: квазипазарен сектор*. София, ИК – УНСС, 2011; Беев, И. *Макроикономически функции на държавата в контекста на правните регулации*. София, ИК – УНСС, 2017; Беев, И. *Икономическа теория на конституцията: англо-американска школа. Икономическа мисъл*, 3 (2017); Беев, И. *Икономическа теория за конституцията: ордолиберална школа. Икономическа мисъл*, 4, (2017); Беев, И. *Стопански и правен порядък: икономическа конституция. Актуални проблеми на правното регулиране на бизнеса. Сборник доклади от научна конференция 30 ноември 2017, организирана по повод 80-годишнината от рождението на проф. д-р Л. Караниколов и проф. д-р Е. Златарев и 70-годишнината от рождението на проф. д-р З. Сукарева*. Организационен комитет с председател проф. д-р В. Димитров, София, ИК – УНСС, 2019, с. 194 – 199. Белов разглежда преди всичко конституционното значение на финансите и се опитва да обоснове наличието на финансова конституция и финансов

Според Беев „правните регулации невинаги и не задължително „превеждат“ икономическата логика в операционализирана технология за осъществяването ѝ, а сами по себе си и във взаимодействие с релевантни норми водят до генериране на ефекти, различни от вложената икономическа логика, респ. не водят до реализиране на релевираната цел; или съдействат за реализиране на целта, но поражат вторични ефекти, чиито икономически последици могат да са нежелани“⁹.

Той стига до заключението за „наложителното реорганизиране на законодателството с оглед съвпадение на средства (нормативни регулации) и цели (гладко протичане на макроикономическите функции), концептуална основа за което е т.нар. „икономическа конституция“.¹⁰

Може да се направи извод, че и сред модерните изследователи на релацията „право – икономика“ доминира представата за детерминираността на правото от икономиката. Но като гържим сметка за неговата креативна мощ и за пряката му връзка с държавното управление и с наддържавни юридиковластови структури можем да допуснем хипотезата, че все повече бъдещите изследователи на изследваната тук релация ще клонят към синтезен подход, който отчита тежестта и на икономическото, и на юридическото в тяхното взаимодействие.

II. Релацията „право – икономика“ в отделните правни отрасли

И преди съм защитавал разбирането, че правната теория трябва да се надстройва в развитието си от развитието на отделните правни дисциплини (правни науки) и в определен смисъл да има енциклопедичен характер¹¹. Но специалните

конституционализъм. Срв. Белов, М. *Финансов конституционализъм*. София, Изд. „Сиби“, 2015.

⁹ Беев, И. (2019), с. 194.

¹⁰ Пак там.

¹¹ В автореферата към дисертацията си констатирам, че „правната теория „ни се привижда“ като желан синтез (извлек, квинтесенция) от всички правни науки.“ Срв. Иванов, В. *Модерни парадигми в развитието*

правни дисциплини не са в еднаква мяра съотнесени към икономическото. Разбира се, цялото право в една или друга степен както въздейства на икономиката, така е и предопределено в някаква степен от нея. Но има правни отрасли и съответстващите им правни науки, които най-плътно се развиват във взаимодействие с реалния бизнес и реалните производствени и други търговски отношения. Това несъмнено на първо място е търговското право и произлизащите отчасти от него, отчасти от сферата на финансовия контрол и данъчното облагане обособяващи се правни отрасли с комплексен характер – като банковото и борсовото право¹². Непосредствена е връзката с реалния бизнес и на финансовото право, и особено на неговия подотрасъл – данъчното право¹³. И търговското, и финансовото (особено данъчното), и банковото, и борсовото право пряко следват в своето развитие предизвикателствата, които отправя към икономиката ни българският преход от системата на държавните монополи в т.нар. народно стопанство към всеобхватна либерализация, насочена към формирането на модерна пазарна икономика¹⁴. Трудовото и осигурителното право се свързват с икономиката не през формите за осъществяване на стопанската дейност, както е отчасти при търговското,

на правната теория. *Методологизиране на правните науки*, автореферат. София, УНСС, 2018, [online] konkursi.unwe.bg/documents/752aftoreferat%20okonchatelen.pdf [гостъпно на 06.06.2019], с. 32.

¹² Под комплексен характер на банковото и борсовото право тук се разбира, че те притежават едновременно и неразривно и публичноправен, и частноправен дял. Валери Димитров, който е автор на основните трудове по банково и борсово право в България, обаче заема критическа позиция към идеята за комплексни правни отрасли. Виж повече Димитров, В. *Финансово право*. София, Нова звезда, 2019, с. 57 – 58.

¹³ За дискусията дали данъчното право е подотрасъл на финансовото право, или обособен правен отрасъл и как се съотнася към сродни правни отрасли сравни Стоянов, И. (2016). *Данъчно право*. София, Сиела, 2016, 44, с. 53 – 62. Критичен анализ на възгледа на Иван Стоянов. – В: Димитров, В. (2019), с. 53 – 55.

¹⁴ По-подробно за тези процеси, особено от началото на прехода, в цитираната книга на Валери Димитров – Димитров, В. (2019) и в неговите изследвания по банково и борсово право. Срв. Димитров, В. *Въведение в банковото право. Търговската банкова дейност и нейната публичноправна уредба*. София, Изд. „Нова звезда“, 1996.; Димитров, В. *Основи на правния режим на инвестиционните ценни книжа*. София, Изд. „Нова звезда“, 2001.

банковото и борсовото право, а като регламентират юридически труда като субстанция на социалния живот, както и последиците от неговото прилагане във времето за възпроизводството на индивидите.

Не толкова непосредствено, но все пак в тясна връзка с икономическото развитие, както и с неговите кризисни прояви, еволюират модерни правни отрасли или относително обособени правни режими. Такива например са екологичното право, правният режим на устойчивото развитие, миграционното и бежанското право, туристическото право и пр. Много ускорено развитие с неочаквани от широката публика премеждия претърпя режимът на обществените поръчки¹⁵. Роди се тъй нареченото компютърно право, а в наказателното право се обособиха компютърни престъпления¹⁶.

Съществено развитие във връзка с глобализацията и дигитализацията претърпяват международното публично, международното частно и международното наказателно право, както и продължава разпространението и укрепва международната защита на човешките права. Редица автори по нов начин разглеждат въпросите, свързани с правата на човека – от

¹⁵ Според В. Димитров „Обществените поръчки, уредени в ЗОП, са основен инструмент за осъществяване на разходи по бюджетите и фондовете на публичните финанси.“ Той смята, че режимът в ЗОП е административнонаправен. Вж. Димитров, В. (2019), с. 56.

¹⁶ Дигиталната епоха породила необходимостта да се формулират и закрепят от законодателя нови състави на престъпления под родовото понятие „компютърни престъпления“. Такива са престъпленията по Глава девета „а“ „Компютърни престъпления“ (приета през 2002 г.), сред които копиране, използване и осъществяване на достъп до компютърни данни в компютърна система без разрешение (чл. 319а, ал. 1), престъпни посегателства срещу компютърни програми или данни (чл. 319б, ал. 1), въвеждането на компютърни вируси и други злонамерени програми (чл. 319г, ал. 1), разпространяване на програми, пароли, кодове и др. за достъп до информационна система или част от нея (чл. 319д, ал. 1), престъпления във връзка със разпоредбите на Закона за електронния документ и електронните удостоверителни услуги (чл. 319е). В други глави на НК законодателят е регламентирал и редица други компютърни престъпления, като компютърна измама (чл. 212а, ал. 1), престъпления против интелектуалната собственост, престъпления, свързани с порнографски материали, компютърни престъпления срещу неприкосновеността на кореспонденцията и др.

гледната точка на новите информационни технологии и дигитализацията¹⁷.

Регионализацията и глобализацията пораждат остър интерес към миграционното и бежанско право. Глобализацията, която протича и чрез засилване на регионализацията и по-специално с унифицирането на правото на страните – членки на ЕС, доведе и до съществено обновление на митническото и валутното право. Така например с Регламент/ЕС/2018/1672 на ЕС и Съвета се засилват правомощията на митническите органи относно контрола на паричните средства, което налага определени промени в националното ни законодателство в областта на валутния контрол, водещи до усъвършенстване на българското митническо и валутно законодателство¹⁸. Ускорено протичащите промени във практически всички отрасли на правната система ни насочват към оптимистичната хипотеза, че глобализацията, и по-специално планетизацията на света и човечеството, неизбежно ще доведе до пораждането на универсална цивилизация на целокупното човечество, а това неизбежно ще предизвика такива метаморфози на националната държава и право, че те ще отмрат, погълнати и надстроени от регионални и глобални заместители на държавно-правните структури. Ще се изградят нови наднационални юридикова-властнически структури.

На пръв поглед някои отрасли – като семейното и наследственото право, произлизащи от класическото римско право, не са тясно свързани с икономическите процеси, но в крайна сметка и техните норми съществено се променят и адаптират към предизвикателствата, породени от съвременното икономическо развитие. Това ярко проличава в институтите

¹⁷ Cherneva, B., I. Vidolov. Digitalization, Human Rights and the Concept of Equality before the Law. *Globalization, the State and the Individual*, 2 (14) (2017), p. 20 – 26. В статията се обсъждат понятията дигитални права и дигитално гражданство, като техните юридически аспекти са представени с оглед на факта, че те се явяват елемент на глобализацията в икономиката и развитието на електронната търговия.

¹⁸ В българската правна литература тази материя се разглежда от Веселин Цанков и Надежда Христова. Срв. Цанков, В., Н. Христова. *Миграционно и Бежанско право*. София, Изг. на ВУЗФ, 2011.

¹⁹ Срв. Влайкова, Т. Регламент (ЕС) 2018/1672 на ЕС и Съвета – допълнителни правомощия за българските органи. *Икономически и социални алтернативи*, 4 (2018), с. 102 – 109.

на фактическото брачно съжителство и предбрачния договор, както и в нестихващата дискусия върху легализирането на хомосексуалните брачни отношения. Процесите на глобализация и либерализирането на световната икономика предизвикаха остри дискусии относно правната уредба на сексуалната ориентация като основно човешко право²⁰.

Би могло да се направи обоснован извод, че релацията „право – икономика“ във връзка с тези стратегически за цялото човечество процеси на регионализация, глобализация и дигитализа-

²⁰ Хенри Шермерс в предговора към книгата на Ерик Хайнце „Сексуалната ориентация като човешко право“ пише: „Сексуалните отношения засягат чувствителен и интимен аспект на личния живот. Следователно трябва да са налице особено сериозни нарушения, които да оправдаят вмешателството. Някои индивиди все пак имат сексуални или афективни наклонности, различни от тези на мнозинството. Хомо-сексуалистите, лесбийките, транссексуалните или транссексътите са малцинства във всяко едно общество. Поради различните си чувства те невинаги са разбирани от мнозинството и често пъти са преследвани. Техният интерес да защитят правото си на личен живот се противопоставя на интереса на обществото да упражнява натиск върху тях и няма съмнение, че в много случаи по-важно е правото на тези лица на неприкосновен личен живот. Всъщност твърде спорен е въпросът дали държава-та или общността изобщо имат някакъв интерес да потискат правото на тези индивиди на неприкосновен личен живот. Само за съвсем малък брой сексуални действия като секса с деца или секса по принуда преобладава общият интерес за забрана“. Срв. Хайнце, Е. *Сексуалната ориентация като човешко право*. София, Инфонет & КК „Труд“, 2002 г., с. 8. Книгата на Хайнце повдига редица въпроси за размисъл пред всеки юрист: Доколко сме способни да приемем сексуалната ориентация като човешко право? Редно ли е тя да бъде подробно регламентирана в действащото законодателство? Българската конституция не урежда изрично това право сред основните права на българските граждани, нито сочи сексуалната ориентация сред изрично изброените критерии по чл. 6, ал. 2 изключваща неравенството между българските граждани и изискваща равно третиране независимо от раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, религия, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично и обществено положение или имуществено състояние. И друг път съм споделял, че е уместно да се препоръча (*de lege ferenda*) при една бъдеща ревизия на Конституцията антидискриминационният критерий „сексуална ориентация“ да бъде добавен след критерия „пол“, а в глава втора на Конституцията на Република България да намери съответното си място текст, съдържащ сексуалната ориентация като основно човешко право (като основно право на българските граждани). Такава правна норма може да намери място в отделен чл. 37а, след уредбата на правото на свобода на мисълта, съвестта и религията (чл. 37).

ция на икономиката трябва да навлезе в ползрението на всички изследователи и преподаватели по специалните правни дисциплини, и че в тази сфера съществува благоприятно и все още недостатъчно обработено поле пред изследователския интерес.

III. Взаимовръзка между закономерностите на развитие на правото и икономиката (вътрешни закони на правото)

Една от основните слабости в развитието на правната теория е, че все още юристите теоретици не са извели всеобщо приети закони на формирането и развитието на правото. Всеки обект на научен анализ обаче разкрива определени вътрешно присъщи за него причинно-следствени вериги (нива на детерминизъм), поради което за всеки научен обект следва по хипотетико-дедуктивен път²¹ да се изведат и формулират присъщите му закономерности на съществуване и възпроизводство. Днес за законите на развитието на явленията се мисли като за разкриващи обективните закономерности в тяхното възпроизводство. Те са извлечени чрез хипотези, формулирани като квинтесенция на богат опит, натрупан в процеса на тяхното

²¹ Най-съществен принос за утвърждаването на хипотетико-дедуктивния метод и стил на научно мислене през двадесети век имат физикът философ Алберт Айнщайн и световно известният гносеолог и методолог на науката Карл Попър. В българската философско-методологическа литература с този метод на научно изследване, най-задълбочено изследван от Азаря Поликаров, който в редица свои трудове анализира радикалната революция във физиката, осъществена от Алберт Айнщайн чрез формулираните от него Специална теория на относителността и Обща теория на относителността. Срв. Поликаров, А. *Методология на научното познание*, 2 изд. София, Наука и изкуство, 1973 г.; Поликаров, А. Хипотетико-дедуктивни теории във физиката. *Философска мисъл*, 3 (1981); Поликаров, А. *Очерци по методология на науката*. София, Наука и изкуство, 1981; Поликаров, А. *Логика, философия и методология на науката*. София, НБУ, 1996, с. 48 – 51; Попър, К. *Логика на научното откритие*. За емпиричния базис. Герджиков, С., К. Янакиев (съст.). *Философия на науката (Антология)*. София, Лук, с. 35 – 39 (превод от Popper, K. *Logik der Forschung*, 1 Ausgabe. Vienna, Julius Springer, 1935).

изучаване. Съвременният научен идеал изисква теориите да се изграждат като сложни понятийни системи, разкриващи същностните характеристики на изучаваното явление и неговите фундаментални закономерности, свързани със съществуването му и с трансформациите, през които то преминава във времето. Формулирането на научни закономерности ни показва, че в познавателния процес спрямо определен научен обект изследователите са се домогнали до скритите му същности, че в явлението за нас се е проявила същността²². Разбира се, научно формулираните закономерности разкриват не само степента на обективност на нашето познание, но и ефективността на научните методи, чието развитие е дълбоко свързано с общокултурната еволюция. Поради това, че методите на съвременната наука, която възниква и се развива като рожба на културната парадигма на Новото време, също са социокултурно обусловени, то и установените и формулирани закономерности носят в себе си духа на своето време. Попър акцентира на този въпрос в своята интелектуална автобиография. Той подчертава, че концепцията на Бейкън за природните науки като индуктивни науки е възникнала в сблъсък с богословието и метафизиката. Цялата наука е била ориентирана от времето на Бейкън насетне към стремежа учените да докажат правотата на своите теории, позовавайки се на „източници, сравними по авторитетност с тези на религията“²³.

С развитието и оформянето на политикономията като наука се формулират и някои от основните ѝ закони. Най-голяма известност и с най-значими последствия за развитието и на теорията, и на практиката има Законът за стойността. След изключителните постижения на Адам Смит и Дейвид Рикардо политикономията навлезе в нов етапи на своето раз-

²² За диалектичната обвързаност между същност и явление в творчеството на Хегел и Маркс, както и за фетишиите, които пораждат привидностите в познавателния процес, виж Дунов: З. За историческия подход към генезиса и развитието на човешкото мислене. *Философска мисъл*, 2 (1982); Дунов, З. Езиковият фетишизъм и оръдйната дейност в прокрустовото ложе на словесното общуване. *Философска мисъл*, 12, (1982); Дунов, З. „Заг завесата“ на езиковия фетишизъм. *Философска мисъл*, 4 (1983); Дунов. З. *Загадката на великото начало*. София, Народна младеж, 1985.

²³ Попър, К. *Безкрайното търсене. Автобиография на един интелектуалец*. София, Златорогъ, 1998, с. 79.

битие, през който Маркс формулира основния закон на капитализма – закона за разширено възпроизводство на капитала, по-известен като закон за натрупване на капитала²⁴. Той, разбира се, е конкретизация на принципа на възпроизводство, съотнесен към капитализма и явлението „капитал“²⁵. Правилото е изведено, като логиката на Маркс се движи от стоката „като елементарна форма на капиталистическото богатство“ („най-просто непосредствено битие“) през парите като всеобщ еквивалент на стойността, платежно средство и средство за натрупване на богатство към капитала и механизмите на неговото производство и възпроизводство. След като вече е формулирал основния закон на капитализма, Маркс проучва как капиталът се съотнася към поземлената собственост, към наемния труд, към държавата и правото, и накрая – към световния пазар. При всички тези форми на битийност, от една страна – на капитализма, а от друга – на човека (защото хората се въплъщават и превъплъщават в този материален капиталистически свят), Маркс търси скритите същности, замъглени от обективните илюзии на овсекидневния опит на отчужденото себевъзприемане, като разوماгьосва консуматорското ни съзнание. След като дефетишизира стоките, парите

²⁴ Законът за натрупване на капитала, чието по-строго научно название е закон за разширено възпроизводство на капитала, е изведен от К. Маркс в Том II на „Капиталът“, публикуван посмъртно под редакцията на Ф. Енгелс за първи път през 1885 г. Срв. Маркс, К., Фр. Енгелс. *Събрани съчинения*, Т. 24. София, Изд. на БКП, 1969.

²⁵ Галина Ташева смята, че „В историкоматериалистическото учение на Маркс понятието възпроизводство има значението на фундаментален принцип, конституиращ историческия процес в неговата цялост, където всички моменти и фактори се намират в диалектическо взаимодействие. Прилагането на Марксовия принцип на възпроизводство към историческия процес разкрива общественото развитие като естествено-исторически процес, подчинен на действието на обективни закони, проявяващи се и осъществявани чрез съзнателната дейност на хората; като цялостен процес на единство на материални и духовни фактори, недооценката на всеки един от които довежда или до вулгаризация в духа на грубия икономически детерминизъм, или до неправомерно преувеличаване ролята на съзнанието; като процес на развитие и утвърждаване на човека в движението към обществено състояние, съвпадащо с развитието на човешката индивидуалност.“ Срв. Ташева, Г. Марксовият принцип на възпроизводството – методологически принцип на анализа на начина на живот. *Философска мисъл*, 3, (1985), с. 20.

и самия капитал, той се насочва към дефетишизиране на гържавата и правото.

Повдига се въпросът за взаимовръзката между законите, изведени в сферата на икономиката и тези на развитието на самото правно явление. Тази връзка е безспорна. Ако икономическите закони разкриват процесите на простото и разширеното възпроизводство на пазара и капитала, то тези, регулиращи правното явление, трябва да разкриват механизмите за неговото просто и разширено възпроизводство. И тук възниква допълнителен въпрос: дали тези закони на развитие и разгръщане на правото не са ни известни под някаква друга форма, под относително прикриващи ги наименования.

Може да се приеме, че основните принципи на правото са неявна, нормативна формулировка на основните неговии закономерности. Формулирани като основополагащи правни норми, като ценностни ориентации, които призовават към спазване и осъществяване на определено дължимо поведение, те „прикриват“ факта, че в тях са положени вътрешните закономерности по производство и възпроизводство на правото като нормативна система. Например принципът на обективната истина (проявяващ се във всички правни отрасли, но особено ярко в процесуалните) може да се формулира и като **закон за нормативната адекватност на правото**. Той се проявява спрямо реалните житейски факти, спрямо съответния стадий от развитието на обществото и конкретно спрямо зрелостта на правните субекти. Този принцип, включително формулиран като вътрешен за правото закон, разкрива диалектичката обвързаност и съотнесеност на дължимото (Sollen) към съществуващото (Sein). Също така е очевидно, че няма и не може да съществува право там, където ежедневно, ежечасно, ежеминутно не се „произвежда“ справедливост. Според мен именно „производството“ на справедливост е в основата на производството и възпроизводството на правото като нормативно социо-културно явление, неразкъсваемо обвързващо се с механизмите за принуда на властовите структури на гържавата. В този смисъл в дискусията относно основния принцип на правото убедено „гласувам“ в полза на принципа на справедливостта. Това обаче ни най-малко не обезценява гру-

гите основни правни принципи, сред които най-близо до принципа на справедливостта е принципът на равенството²⁶.

Принципът на справедливостта като основен закон в пораждането, развитието и разгръщането на правното явление трябва да бъде съответно преформулиран като **закон за правното производство и възпроизводство** в унисон с фундаменталното за науката правило на възпроизводството. Може да се приеме, че неговото „законово“ наименование трябва да е **закон за разширено възпроизводство на справедливостта** или съкратено **закон за „нарупване“ на справедливост**. Справедливостта в този смисъл „озонира“ обществената нормативност.

Принципът, който в изключителна степен е свързан с преходния период в българската икономика и който като че ли най-добре „демонстрира“ нейната либерализация, е принципът на свободната стопанска инициатива²⁷. Формулиран като вътрешен за правото закон, той би могъл да звучи като: **закон за свободното волеизявление на правните субекти в сферата на стопанството**.

Заклучение

Усилията по формулиране на вътрешните закони на правото (законите за развитие и трансформация на правното явление) не бива да се свеждат само до преформулирането на правните принципи във вътрешни за правото норми. Напротив, това е само изходна база. Истинското известяване на законите на пораждането, укрепването и пресътворяването на пра-

²⁶ Изследването на Янаки Стоилов „Правните принципи: теория и приложение“ актуализира тази дискусия в нашата правна наука, а съществен принос към дискусията внася и встъплението към цитирания труд от Васил Мръчков. Срв. Стоилов, Я. *Правните принципи: теория и приложение*. София, Сиби, 2018; Мръчков, В. (2018), Достойно присъствие в правото. Стоилов, Я. (съст.) *Правните принципи: теория и приложение*. София, Сиби, 2018, с. 13 – 17.

²⁷ Повече за свободната стопанска инициатива и за ограниченията, на които е подложена, вж. Цветанов, И. Относно свободната стопанска инициатива по чл. 19, ал. 1 от Конституцията на Република България. *Бизнес и право*, 3, (2018), с. 25 – 38.

вотом трябва да бъде плод от задълбочени колективни усилия и ще представлява своеобразен синтез на цялото правознание. Нещо повече, правознанието трябва да бъде преосмислено и правните теории преформулирани с оглед взривоподобното развитие на съвременните науки за обществото и човека, и особено с оглед на мащабните концептуални рамки, в които се разгръща съвременната културология. И правото, и икономиката са общокултурни явления, поради това изучаването на техните взаимодействия е от фундаментално значение за общото им научно оплодяване. Изследването на правното явление в условия на глобализация и дигитализация на световната икономика не може да не разкрие огромния потенциал за обновяване мирогледа на съвременните юристи. Именно в съвременната епоха неразривната връзка между право и икономика поражда необходимостта и от нов синтез на отчуждените се неправомерно икономически и правни знания.

Цитирани източници

Cherneva, B., Vidolov, I. Digitalization, Human Rights and the Concept of Equality before the Law. *Globalization, the State and the Individual*, 2 (14), (2017), p. 20 – 26.

Беев, И. *Смесена стопанска система: квазипазарен сектор*. София, ИК – УНСС, 2011 (Beev, I. *Smesena stopanska sistema: kvazi-pazaren sektor*, Sofiya, IK – UNSS, 2011).

Беев, И. Икономическа теория за конституцията: ордолиберална школа. *Икономическа мисъл*, 4 (2017) (Beev, I. *Ikonomicheska teoriya za konstitutsiyata: ordoliberalna shkola. Ikonomicheska misal*, 4 (2017).

Беев, И. *Икономическа конституция. Функционална и фактическа*, София, ИК – УНСС, 2017 (Beev, I. *Ikonomicheska konstitutsiya. Funktsionalna i fakticheska*. Sofiya, IK – UNSS, 2017).

Беев, И. Икономическа теория на конституцията: англо-американска школа. *Икономическа мисъл*, 3 (2017) (Beev, I. *Ikonomicheska teoriya na konstitutsiyata: anglo-amerikanska shkola. Ikonomicheska misal*, 3 (2017).

Беев, И. *Макроикономически функции на държавата в контекста на правните регулации*. София, ИК – УНСС, 2017 (Beev, I. *Makroikonomicheski funktsii na darzhavata v konteksta na pravните regulatsii*. Sofiya, IK – UNSS, 2017).

Беев, И. Стопански и правен порядък: икономическа конституция. *Актуални проблеми на правното регулиране на бизнес*. Сборник доклади от научна конференция, 30 ноември 2017, организирана по повод 80-годишнината от рождението на проф. д-р Л. Караниколов и проф. д-р Е. Златарев и 70-годишнината от рождението на проф. д-р З. Сукарева (Организационен комитет с председател проф. д-р В. Димитров). София, ИК – УНСС, 2019, с. 194 – 199 (Beev, I. Stopanski i praven poryadak: ikonomicheska konstitutsiya, – V: *Aktualni problemi na pravното regulirane na biznes*. Sbornik dokladi ot nauchna konferentsiya, 30 noemvri 2017, organizirana po povod 80-godishninata ot rozhdenieto na prof. d-r L. Karanikolov i prof. d-r E. Zlatarev i 70-godishninata ot rozhdenieto na prof. d-r Z. Sukareva (Organizatsionen komitet s predsedatel prof. d-r V. Dimitrov). Sofiya, IK – UNSS, 2019, p. 194 – 199).

Белоф, М. *Финансов конституционализъм*. София, Сиби, 2015 (Belov, M. *Finansov konstitutsionalizam*. Sofiya, Sibi, 2015).

Вебер, М. Право или революция: общата теория на правото на Пащуканис и католическата история на правото. – В: *dВЕРСИЯ*, 9, <https://dversia.net/3174/pravo-ili-revoliucia/> (Veber, M. Pravo ili revolyutsiya: obshtata teoriya na pravoto na Pashukanis i katolicheskata istoriya na pravoto. – V: Sp. dVERSIYA, 9., <https://dversia.net/3174/pravo-ili-revoliucia/>).

Влајкова, Т. Регламент (ЕС) 2018/1672 на ЕС и Съвета – допълнителни правомощия за българските органи. *Икономически и социални алтернативи*, София, ИК – УНСС, 4, (2018), с. 102 – 109 (Vlaiykova, T. Reglament(ES) 2018/1672 na ES i Saveta – dopalnitelni pravomoshtiya za balgarskite organi. *Ikonomicheski i sotsialni alternativi*, Sofiya, IK – UNSS, 4, (2018), s. 102 – 109).

Градинаров, Б. *Силата на системния фактор. Системния генезис на неопределеността в обществото*. София, Изток-Запад, 2019 (Gradinarov, B. *Silata na sistemniya faktor. Sistemniya genezis na neopredelenostta v obshtestvoto*. Sofiya, Iztok-Zapad, 2019).

Гройсман, С. *Право и морал. Проблемът за юридическата валидност в прочита на съвременния правен позитивизъм*. София, Сиела, 2017 (Groysman, S. *Pravo i moral. Problemat za yuridicheskata validnost v prochita na savremenniya praven pozitivizam*. Sofiya, Siela, 2017).

Димитров, В. *Въведение в банковото право. Търговската банкова дейност и нейната публичноправна уредба*. София, Нова звезда, 1996 (Dimitrov, V. *Vavedenie v bankovoto pravo. Targovskata bankova deynost i neynata publichnopravna uredba*. Sofiya, Nova zvezda, 1996).

Димитров, В. *Основи на правния режим на инвестиционните ценни книжа*. София, Нова звезда, 2001 (Dimitrov, V. *Osnovi na pravniya rezhim na investitsionnite tsenni knizha*. Sofiya, Nova zvezda, 2001).

Димитров, В. *Финансово право*. София, Нова звезда, 2019 (Dimitrov, V. *Finansovo pravo*. Sofiya, Nova zvezda, 2019).

Дунов, З. Езиковият фетишизъм и оръдийната дейност в прокрустовото ложе на словесното общуване. *Философска мисъл*, 12, (1982) (Dunov, Z. *Ezikoviyat fetishizam i oradiynata deynost v prokrustovoto lozhe na slovesното obshtuvane*. *Filosofska misal*, 12, (1982).

Дунов, З. За историческия подход към генезиса и развитието на човешкото мислене. *Философска мисъл*, 2, (1982) (Dunov, Z. *Za istoricheskiya podkhod kam genezisa i razvitiето na choveshkoto mislene*. *Filosofska misal*, 2, (1982).

Дунов, З. „Зад завесата“ на езиковия фетишизъм. *Философска мисъл*, 4 (1983). (Dunov, Z. *„Zad zavesata“ na ezikoviya fetishizam*. *Filosofska misal*, 4 (1983).

Дунов, З. *Загадката на великото начало*. София, Изд. „Народна младеж“, 1985. (Dunov, Z. *Zagadkata na velikoto nachalo*. Sofiya, Izd. „Narodna mladezh“, 1985).

Иванов, В. Прегизвикателствата на глобализацията се бизнес за модернизирването на държавата и правото. *Право и бизнес – усъвършенстване на нормативната уредба, в 2 тома. Сборник доклади от Юбилейна научна конференция 2016, организирана по повод 25 години ЮФ на УНСС. Том 2. Публично право. Икономика* (Състав. Райна Койчева, Диана Маринова,

Пресиян Марков). София, ИК – УНСС, 2017, с. 234 – 249 (Ivanov, V. *Predizvikatelstvata na globalizirashtiya se biznes za moderniziraneto na darzhavata i pravoto. Pravo i biznes – usavarshenstvane na normativnata uredba, V 2 toma. Sbornik dokladi ot Yubileynna nauchna konferentsiya 2016, organizirana po povod 25 godini YUF na UNSS. Tom 2. Publichno pravo. Ikonomika* (Sastav. Rayna Koycheva, Diana Marinova, Presiyan Markov). Sofiya, IK – UNSS, 2017, s. 234 – 249).

Иванов, В. *Модерни парадигми в развитието на правната теория. Методологизиране на правните науки. Автореферат*. София, konkursi.unwe.bg/documents/752aftoreferat%20okonchatelen.pdf (Ivanov, V. *Moderni paradigmi v razvitiето na pravnata teoriya. Metodologizirane na pravnite nauki, avtoreferat*, Sofiya.kursi.unwe.bg/ documents/752aftoreferat%20okonchatelen.pdf).

Калецки, А. *Капитализъм 4.0. Разждането на новата икономика*. София, Класика и Стил, 2013 (Kaletski, A. *Kapitalizam 4.0. Razhdaneto na novata ikonomika*. Sofiya, Klasika i Stil, 2013).

Колев, Т. *Християнските ценности като правообразуващ фактор*. София, Сиела, 2017 (Kolev, T. *Hristiyanskite tsennosti kato pravoobrazuvashht faktor*. Sofiya, Siela, 2017).

Маркс, К., Фр. Енгелс. *Събрани съчинения*, т. 24. София, Изг. на БКП, 1969. (Marks, K., Fr. Engels. *Sabrani sashineniya*, т. 24. Sofiya, Izd. BKP, 1969).

Михайлова, М. Старият завет – религия на правото. *Юридически свят*, 1 (2004), с. 11 – 22 (Mihaylova, M. *Stariyat zavet – religiya na pravoto. Yuridicheski svyat*, 1 (2004), s. 11 – 22).

Мръчков, В. Достойно присъствие в правото. – В: Стоилов, Я. (2018), с. 13 – 17 (Mrachkov, V. *Dostoyno prisastvie v pravoto*. – V: Stoilov, Y. (2018), s. 13 – 17).

Неновски, Н. *Право и ценности*. София, Изг. на БАН, 1983 (Nenovski, N. *Pravo i tsennosti*. Sofiya, Izd. na BAN, 1983).

Поликаров, А. *Методология на научното познание*, 2 изг. София, 1973 (Polikarov, A. *Metodologiya na nauchното poznanie*, 2 izd. Sofiya, 1973).

Поликарров, А. *Очерци по методология на науката*. София, Изд. „Наука и изкуство“, 1981 (Polikarov, A. *Ochertsii po metodologiya na naukata*. Sofiya, Nauka i izkustvo, 1981).

Поликарров, А. Хипотетико-дедуктивни теории във физиката. *Философка мисъл*, 3 (1981) (Polikarov, A. Hipotetiko-deduktivni teorii vav fizikata. *Filosofka misal*, 3 (1981).

Поликарров, А. *Логика, философия и методология на науката*. София, НБУ, 1996 (Polikarov, A. *Logika, filosofiya i metodologiya na naukata*. Sofiya, NBU, 1996).

Попър, К. Логика на научното откритие. За емпиричния базис. Герджиков, С., К. Янакиев (съст.). *Философия на науката (Антология)*. София, Лук, с. 35 – 39 (превод от Popper, K. *Logik der Forschung*, 1 Ausgabe. Vienna, Julius Springer, 1935) (Popar, K. Logika na nauchnoto otkritie. Za empirichnia bazis. Gerdzhikov, S., K. Yanakiev (sast.), *Filosofia na naukata (Antologia)*. Sofia, Lik, s. 35 – 39 (prevod ot Popper, K. *Logik der Forschung*, 1 Ausgabe. Vienna, Julius Springer, 1935).

Попър, К. Логика на научното откритие. Герджиков, С., К. Янакиев (съставители). *Философия на науката (Антология)*. София, Лук, 1999 (Popar, K. Logika na nauchnoto otkritie (1934). – V: Gerdzhikov, S., K. Yanakiev (sastaviteli). *Filosofiya na naukata (Antologiya)*. Sofiya, Lik, 1999).

Семов, А. Гражданството на Европейския съюз. *Право без граници*, Приложение към 1 (2007) (Semov, A. Grazhdanstvoto na Evropeyskiya sayuz. *Pravo bez granitsi*, Prilozhenie kam 1 (2007).

Стоилов, Я. *Правните принципи: теория и приложение*. София, Сиби, 2018. (Stoilov, Y. *Pravnite printsipi: teoriya i prilozhenie*. Sofiya, Sibi, 2018).

Стоянов, И. *Данъчно право*. София, Сиела, 2016 (Stoyanov, I. *Danachno pravo*. Sofiya, Siela, 2016).

Талеб, Н. *Надхитрени от случайността: Скрытата роля на случайността в живота и на пазара*. София, ИнфоДар, 2006 (Taleb, N. *Nadhitreni ot sluchaynostta: Skritata rolya na sluchaynostta v zhivota i na pazara*. Sofiya, InfoDar, 2006).

Талеб, Н. *Черният лебед: въздействието на слабо вероятното в живота и на пазара*. София, ИнфоДар, 2011 (Taleb, N.

Cherniyat lebed: vazdeystviето na slabo veroyatnoto v zhivota i na pazara. Sofiya, InfoDar, 2011).

Ташева, Г. Марксовият принцип на възпроизводството – методологически принцип на анализа на начина на живот. *Философска мисъл*, 3 (1985) (Tasheva, G. Marksoviyat printsip na vazproizvodstvoto – metodologicheski printsip na analiza na nachina na zhivot. *Filosofska misal*, 3 (1985).

Хайнце, Е. *Сексуалната ориентация като човешко право.* София, Инфонет & КК „Труд“, 2002 (Hayntse, E. *Seksualnata orientatsiya kato choveshko право.* Sofiya, Infonet & КК „Trud“, 2002).

Цанков, В., Н. Христова. *Миграционно и Бежанско право.* София, Изд. на ВУЗФ, 2011 (Tsankov, V., N. Hristova. *Migratsionno i Bezhanско право.* Sofiya, Izd. na VUZF, 2011).

Цветанов, И. Относно свободната стопанска инициатива по чл. 19, ал. 1 от Конституцията на Република България. *Бизнес и право*, 3 (3) (2018), с. 25 – 38 (Tsvetanov, I. Otnosno svobodnata stopanska initsiativa po chl. 19, al. 1 ot Konstitutsiyata na Republika Bulgariya. *Biznes i право*, 3 (3) (2018), s. 25 – 38).